

VAHİY TEMELLİ DÜŞÜNME

Ataların düşüncelerini sorgulamadan, gelecek kuşaklara aynen aktarmak aslında ilerlemenin ve gelişmenin önüne set çekmektir. Ya atalar doğruya ve güzele ulaşamadıysa?

Düşünme, Türkçe sözlüklerde şu şekilde tanımlanmaktadır: "Aklından geçirmek, göz önüne getirmek; bir sonuca varmak amacıyla bilgileri incelemek, karşılaştırmak ve aradaki ilgilerden yararlanarak düşünce üretmek, zihinsel yetiler oluşturmak, muhakeme etmek; zihniyle arayıp bulmak; bir şeye karşı ilgili ve titiz davranmak; akıl etmek, ne olabileceğini önceden kestirmek; tasarlamak; tasalanmak, kaygılanmak; farz etmektir"¹ Düşünme eyleminin doğrudan doğruya bir bilgi alanının olmaması çağlar boyu düşünürleri yakından ilgilendirmiştir.

Türkçemizde de birçok anlama gelen düşünme kavramı için geçmişte ve günümüzde birçok düşünür kendi düşüncelerinden yola çıkarak düşüncenin izahını yapmaya çalışmıştır. Kartezyen düşünce sisteminin kurucusu sayılan Descartes evrensel hafızamıza yerleşen bir söz söylemiştir; "Düşünüyorsam öyleyse varım." Ya da çoğu düşünce biçimi, zamanla inanç sistemi haline

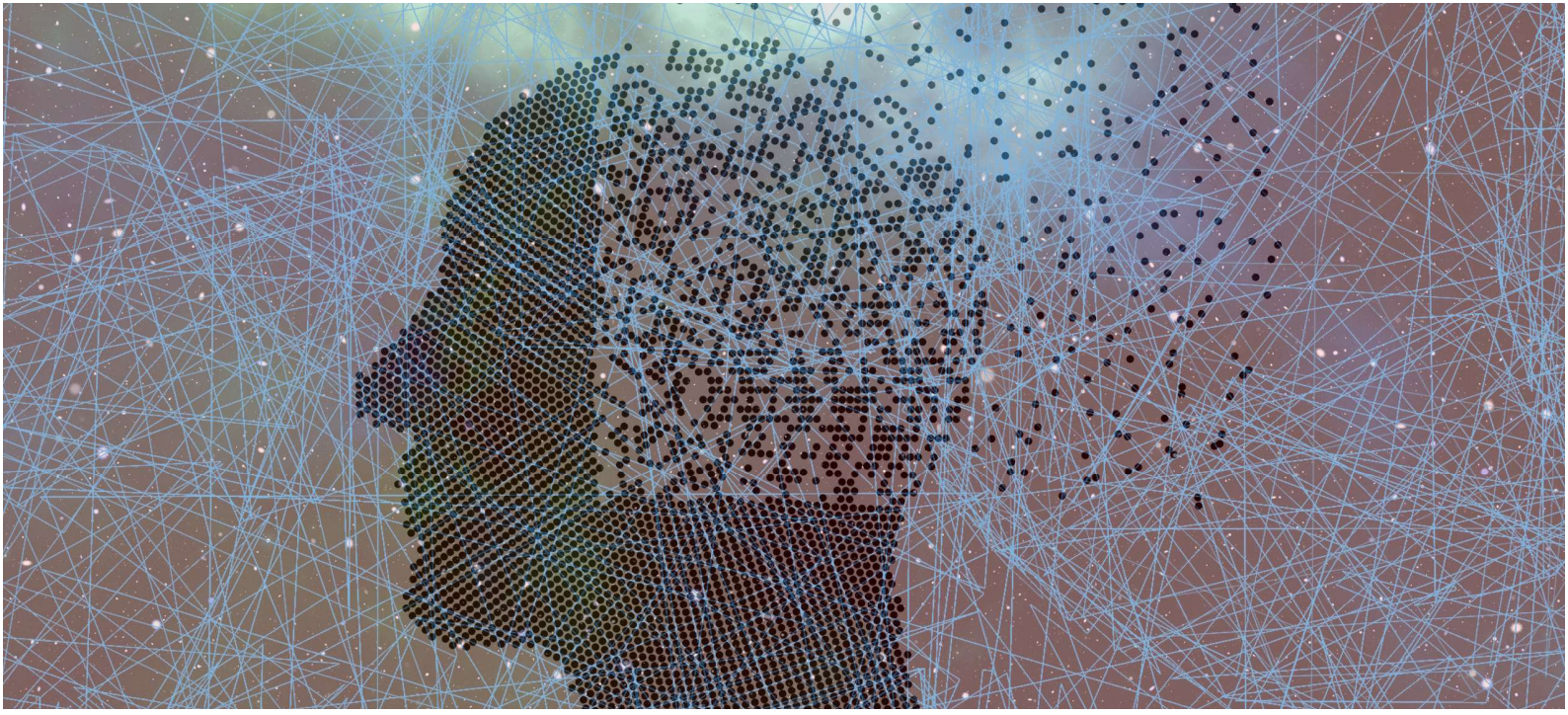
gelmiştir. Tıpkı önce bir düşünce sistemi olarak ortaya çıkan Lao Tzu'nun Taoizm'i, zamanla bir inanç sistemi haline dönüşmüştür. Yine günümüzden örnek verecek olursam Celalettin Rumi'nin Mesnevisinden yola çıkarak, düşünürlerin, düşünceleri kitaplaştırdığı zaman eğitim ve öğretimin konusu olmuşlardır. Bu anlamda Mevleviliğin, zamanla bir inanç sistemi haline dönüşmesi gibi birçok öğretisi vardır. Taoizm, Mevlevilik, Nihilizm, Deizm, Ateizm, Ocassionalizm, Natüralizm, Animizm, Şamanizm, Yahudi ve Hristiyan Kabalası, Budizm, Hinduizm, Nurculuk, New Age akımları vd. birçok düşünce akımı, kendine yandaş buldukça mezhep, tarikat veya cemaatleşme yoluna girmişlerdir. Her akımın kendi kitabı hatta kendilerine göre ayinleri vardır. Zikir halkaları, rabıta, semazen gösterileri bunlardan bir kaçıdır.

Dinleşen birçok düşünce sistemlerini ayırt edebilmemiz için temelimizin sağlam olması gerekmektedir. Allah dinini tamamlamış, bizim için İslam'ı seçmiştir.² Hak ve Batıl dinleri birbirinden ayırt edebilmemiz ancak, Kur'an'daki kavramlar yerli yerinde kullanıldığında; tedebbür, tefekkür, tefakkuh, te'akkul, tezekkür, gibi düşünme eyleminin içinde olduğu kavramlarla, düşünce sisteminin bilgi alanını oluşturmaya başlarız.

Kur'an'da ki anlam bütünlüğü çerçevesinde tedebbür kavramını ele aldığımızda, ayetler arasında ki bağlamalardan yola çıkarak; her konuda ders almamız için olgu olayların arka yönüne, arka planına işaret edildi-

1 Türk Dil Kurumu, Büyük Sözlük <http://www.tdk.gov.tr>

2 Bknz. Maide/3

ğini görürüz. İşin arka yönünü, arka planını idrak ettiğimizde zihnimizde arka fon tam olarak oturduğunda üstünde bulunan resim tam olarak idrak edilmektedir. Resimdeki olgu ve olayları şimdi ve burada yansıttığımızda, doğru seçimlerimizle geleceğimizi inşa etmeye başlarız. Türkçemizdeki tedbir³ kavramıyla aynı kökten gelen, yine Osmanlıca'da sık kullanılan dübr kelimesi Türkçemizde de bir işin nihayeti sonu, bir şeyin arkası gerisi anlamında kullanılmaktadır. ⁴Kelimenin kökü hakkında Arapça sözlüklere de bakıldığında, kelimenin anlam merkezinde "Bir şeyin arkası (dübr); Ön (kubul)'ün zıddı."⁵ anlamı vardır. Yûsuf suresi/ 25,26,27,28. ayetlerde bir olay üzerinden kavramaların zıt anlam ilişkisi birlikte vermektedir T-b-r harflerinden oluşan kelime ayetlerde 44 defa geçmektedir. Fiil halinde geçen Tedebbür kavramı ile Kur'an'da, başı sonu belli olan, bir kavram örüntüsü ortaya konduğu görülmektedir. Tabiat olaylarına işaret edildiğinde bütün işlerin çekip çevrilmesinin ardında, emirleri verenin Cenab-ı Allah olması, Allahtan başkasının yapamayacağı işlere vurgu yapılmasını anlatan ayetler,⁶ bu kavramın anlam çerçevesini daha da değerli kılmaktadır. Sistemi kuran, bize sistem hakkında bilgiler vermektedir. Allah'tan başka hiç kimse bize sis-

temin kuruluşu hakkında doğru bilgi veremez.⁷ Şu bir gerçek ki, algıda hangi paradigma⁸yı benimsemişsek, yaşamımızda da o paradigmanın geçerli olduğunu kanıtlayacak bir sürü deliller bulabiliriz. Olayları ve davranışları algılama biçimimiz kendi paradigmamızı ele vermektedir.

Tedebbür kavramına getirilen bir tanımda deniyor ki; Tedebbür, satırı okuyup, satır arasını görebilmek, söylenenden hareketle söylenmek isteneni algılayabilmek, arka plandaki anlam örgüsünü ve derin anlam ilişkisini çözebilmek gibi farklı bir okuyuşun adıdır.⁹ Tedebbüre getirilen bu anlam çerçevesi farkındaysanız kişisel olarak geliştirilmiş bir tanımdır. Her yöne çekilmeye müsait olan bu tanımdan şu sonuçta çıkarılabilir; bilindiği gibi Kur'an'daki anlam örüntüsünü dikkate almayan tefsir usulleri günümüzde hala geçerliliğini korumaktadır(İşari tefsir gibi) . Tabi ki bunun yanında usul yönünden Kur'an'ın, Kur'an'la tefsir edilmesini söyleyen âlimler her zaman her yerde var olmuştur. İnsandan insana olan, iletişim kurallarında bile söylenene değil de, kişinin niyetini tahmin etmeye çalışmak, yani kişinin sözlerinin satır aralarını, kendi zannımızla okumaya kalkmak, iletişim kazalarına sebebiyet verdiği bilinen bir gerçektir. Hele tanımdan da anlaşılacağı gibi

3 İsim Arapça 1. isim Önlem 2. Hazırlık "Amm ki töre değiştirmek çok tedbir ve çok düşünce ister." - T. Buğra/ <http://www.tdk.gov.tr>

4 <http://www.osmanlicaturkce.com/>

5 Bknz. Ragıp El Isfahani, Müfredet, Kuran Kavramları sözlüğü, D-b-r maddesi

6 Bknz. Yûnus/ 31. Ra'd/2

7 Kur'an'daki ilişkiler ağına bakmazlar mı? Eğer Allah'tan başkasından gelseydi, onda çok sayıda çelişki bulurlardı. (Nisâ 4/82)

8 Paradigma (Algı düzeniği): Bireyin iç ve dış dünyasını algılama, yorumlama ve bilme süreçleriyle ilgili tüm etkenlerin yarattığı örgütü ve dinamik düşünsel sistem.

9 Çok anlamlılık bağlamında Kur'an sözlüğü/ Mehmet Okuyan

Rabca diye tanımlandırılan, kişiye özel farklı bir okuyuş türünden bahsedilmesi; Rabbin niyetini okumaya kalkmak (batını anlamda) bizi gaflete sürükler. Ayetlerdeki kavramları bağlamlarıyla (müteşabihleriyle) birlikte okumak başka bir tasavvura (paradigmaya) bizi sürükler; Allah'ın ne dediğine değil de ne diyebileceğini çözmeye çalışmak farklı bir tasavvura (paradigmaya) sürükler. Bu yüzden Kur'an'da bulunan kavramların yine Kur'an'a test ettirilmesi gerekmektedir.

Tefsir geleneğinde farklı farklı Kur'an'ı anlama usulleri vardır. Satır aralarına verilen manayı kendi zanlarınca dolduran mutasavvıfların, Kur'an'ı anlama biçiminde bu tür okumalara sıkça rastlanmaktadır. Kur'an'da, Tedebbürün geçtiği ayetlere baktığımızda Kitaba vurgu yapılması¹⁰ ve geçmiş kitaplarla arasındaki anlam bütünlüklerine dikkat çekilmesi, kitaplar arasında anlam bütünlüğü ve kavramsal birliğin olduğu; vahyin ancak Allah tarafından indirildiğinin ve tüm kitaplar arasında birbirlerini tasdik eden kavramsal bir bütünlük olduğunun kanıtıdır. İçi boşaltılan ve yeniden yapılandırılan kavramlar arasında asla anlam bütünlüğü ve birliği sağlanamaz. Tasdik ilişkisi kurulamaz. Kur'an'da bulunan tasdik ve müheymin (koruyucu) kavramlarının da bir önemi kalmaz.¹¹ "Tüm Nebîler, önceki ilâhî Kitapları tasdik edici olarak gelir. Bu, onların Nebî olduğunun da bir tür belgesidir."¹²

Kısaca, Kur'an'da Tedebbür kavramı, vahyin her tür yorumu kapı açtığını söylemenin önü bilakis kapanmış bulunmaktadır.¹³ "Tedebbür, oraya buraya çekilebilen değil, tam tersine matematiksel ilişkiler kadar katı olan bir kitabın varlığını gösteren bir kavramdır."¹⁴

Tefekkür kavramı ise, genel anlamıyla düşünme faaliyetini yapıldığı ve ortaya düşünme ile birlikte fikirlerin sunulduğu bir okuma biçimini yansıtırken; eldeki verilerle yapılan zihinsel faaliyetler sonucunda, yanlış so-

nuçlara varılacağı gibi doğru sonuçlara da varılabilir. Örneğin; Muddessir suresi 16 ve devamındaki ayetlerde yapılan zihinsel faaliyetin yanlışlığı, örnek bir olay üzerinden gösterilmektedir.

Tefekkür kavramının geçtiği ayetler dizgesine baktığımızda özellikle yaratılmış ayetlere dikkat çekilmesi, her Müslümanın bir bilim insanı ve kâşif olması yönünde özendirildiğini anlarız. Her bir Müslümanın potansiyelini kullanması için dikkat çekilen ayetler, bizlerin araştırma, gözlem ve deneyler sonucunda tabiat ayetlerini okuyabileceğimizin delilidir. Tefekkür, oturduğumuz yerden fikir üretme faaliyeti ve kendi fikirlerimize körü körüne bağlanma faaliyeti demek değildir. Kişinin fikirlerine körü körüne bağlanması hem kişinin, kişisel gelişimini engelleyeceği gibi kişinin kendi fikirleriyle etrafını tutsak edinmesine de vesile olunur. Kişi fikirlerinde isabet etmiş olsa bile Vahiyle (Kur'an'la) temellendirilmeyen fikirler, zannı da bünyelerinde barındırabileceklerinden; üstelik kitabımızda zannın çoğundan sakınmamız gerektiği konusunda uyarılmaktayız.¹⁵ Neye göre değerlendirmelerde bulunduğumuz çok büyük önem arz etmektedir. Mantıksal sonuçlarımızda isabet edebiliriz de etmeyebiliriz de... Cenab-ı Hak, Tefekkür edebilmemiz için elimize doğru ilkeler ve ölçütler koymuştur. Bu sayede doğru sonuçlara varabilmemiz için, Tefekkür edebilmemiz için ayetleriyle bize yol göstermektedir.¹⁶ Kısaca Tefekkür, hiçbir zaman başı sonu belli olmayan, bir ayetin altını, kendi bilinç düzeyimiz ve tecrübelerimize göre hatta o anki ruh halimize göre uygun olanı seçip ayetler altına dipnot yapma işlemi demek değildir.¹⁷ Kur'an'dan yola çıkarak verilenler ve istenenler dikkate alındığında, Cenab-ı Allah, gereken gayreti gösterene Hikmeti vereceğini bildirmektedir. Kur'an'ı anlama usulünü bilmeden yani zihnimizde tüm ayetler tamamlanmadan acele hükümler vermemeliyiz. Ayetlerdeki kavramsal bütünlükler bizi eğitmektedir. Bu konu da Nebi-Elçimiz dahi uyarı almıştır. Vahiy tamamlanmadan konuş-

10 Bknz. Sâd/29, Nisâ/82, Muhammed/24, Müminün/ 68,71.

11 Bknz. Mâide 48.

12 <https://kitapveinsan.com/tum-nebiler-onceki-ilahi-kitapları-tasdik-eder/>

13 Daha detaylı ve geniş bilgiler için Bknz. KÖK / Kur'an' da Tedebbür Kavramı: <https://www.youtube.com/watch?v=Ct01bxYur80>

14 Dr. Fatih Orum

15 Bakınız Hucurât 49/12.

16 Bakınız örnek ayetler: Bakara 2/264-266, Haşr suresinin son ayetleri, Nahl 16/ 11-12.

17 Daha detaylı ve geniş bilgiler için bknz. KÖK/ Kur'an'da Tefekkür Kavramı: <https://www.youtube.com/watch?v=pjU61UAYebs>

maması tavsiye edilmiştir. Elçimiz birçok uygulamalarıyla bu durumu kanıtlamıştır. Kendisine soru sormaya gelen Ehli Kitaba hemen cevap vermediği durumlar olmuştur. Nebimiz vahiy almadan konuşmazdı. Fetret devri de bu duruma en güzel örneği teşkil eder.

De ki “Ben size Allah’ın hazineleri yanımdadır demiyorum. Gizli bilgileri (gaybı) de bilmem. Size, ben bir meleğim de demiyorum. Bana ne vahyedilirse ben ona uyarım.” De ki “Gören ile görmeyen bir olur mu? Hiç düşünmez misiniz?” (En’âm 6/50)

Te’akkul kavramına gelince Kur’an’da, bu formda geçmemektedir. Fakat Te’akkulun düşünme yetimizden birisi olduğu âlimlerce teyit edilmektedir. Bu anlamda akletmeye binaen Te’akkul kavramını kullanmamızda bir sakınca olmadığını söyleyebiliriz.¹⁸ “Türkçe, Arapça ve Batı kökenli dillerde kelimenin kökünde kontrol, bağlamak, korumak, engellemek, saymak, hesaplamak, seçmek ve ayıklamak gibi anlamlar vardır. Aslında bunların tümü insandaki “akletme” fonksiyonunda yer alan özelliklerdir. İnsan sadece akletme fonksiyonu sayesinde iyi ve kötü, faydalı ve zararlı olanı ayırt edebilir, kendini kontrol edebilir, değer biçebilir, öncelik ve sonralığı tespit edebilir, güzeli çirkinden temyiz edebilir. Böylelikle içinden ve dışarıdan gelecek tehlikelere karşı kendisini koruyabilir. Kelime Kur’an’da olumsuz anlamda kullanılmaz. Akletmekten dolayı olumsuz bir durum veya sonuç ortaya çıkmaz. Kur’an’ın hiçbir ayetinde gerçekten aklettikleri için zemmedilen ve eleştirilen bir kimse ve durum söz konusu değildir. Tüm insanlar akletmeye teşvik edilir. “Siz aklettiniz de bu kötülük veya olumsuzluk ortaya çıktı” tarzında tek bir ayete rastlamak mümkün değildir. Bilakis kötülükler akletmemenin bir sonucu olarak gösterilir. Kur’an tüm mesajının kabulünü insanın akletmesine bağlamıştır. Bu nedenle Kur’an mesajı bir dayatma ve doğru değildir. Tüm çağrısını insanların düşünerek, bilerek ve anlayarak kabul etmesi üzerine bina etmiştir. Kur’an’ın hitap yöntemi budur.”¹⁹ Kısaca

18 Daha detaylı ve geniş bilgiler için bkz. Kök/ Kur’an’da Te’akkul Kavramı: <https://www.youtube.com/watch?v=gZQQJWgijg&t=1529s>

19 <http://www.islamiyorumdergisi.com/kuranda-akil-kavrami-hamdi-tayfur/>

Akletme nedensellik bağı çerçevesinde (sebebe- sonuç) olgu olaylar arasında bağ kurmamıza yardımcı olan bir süreç işidir. Düşüncenin oluşabilmesi için aklettiğimizde; olgu, olay, bilgi, veri, analiz vd. birçok süreçlerden geçtiğimizi söyleyebiliriz. Kur’an’da birçok ayette akla vurgu yapılarak, aklını işleten kişilerin düşünce yetilerini harekete geçirdiklerini, aklını işletmeyenlerin ise En’am’a benzetilerek, kendi kendilerini düşürdükleri durum özellikle vurgulanmaktadır.

Onların çoğunun söz dinlediğini veya aklını kullandığını mı sanıyorsun? Onlar aynı en’âm (koyun, keçi, sığır, deve) gibidirler. Tuttukları yol aslında daha düşüktür. (Furkân 25/44)

Allah katında canlıların en kötüsü, aklını kullanmayarak sağırlık ve dilsizlik edenlerdir. (Enfâl 8/22)

Allah’ın onayı olmadan kimse inanıp güvenmiş (mümin) sayılmaz. Allah, aklını kullanmayanların üstünde inançsızlık pisliği oluşturur. (Yûnus 10/100)

Tefakkuh kavramı; fıkıh kelimesi ile aynı kökten gelmektedir. Fıkıh türevleriyle beraber, Kur’an’da 20 yerde geçmektedir. Fıkıh kelimesinin Kur’an’da kullanılış şekline baktığımızda genel olarak anlama, ya da sözü anlama manasında olduğunu görürüz.²⁰ Kısaca fıkıh için din üzerinde yapılan bir anlama faaliyetidir diyebiliriz. Pek çok delilden yola çıkarak sonuca varma işi fıkıhın kapsamı alanına girer. Dolayısıyla kişinin yaratıcıyı, varlığı, insanı ve toplumu iyi tanıması için öncelikle, konunun künhüne vakıf olması gerekmektedir. Nitekim Elçilerin gönderildikleri kavimlerin; zamanla doğru yoldan sapmış olduklarını; gelenek ve göreneklerine, atalar kültürüne sıkı sıkıya bağlı oldukları için geçmiş bilgilerle ve önyargılarla Elçileri dinlediklerini görürüz. Kişinin yetiştiği çevre belli bir algı oluşturduğu için Elçilerin getirdiği mesajı algılamada kavimlerinin güçlük çektiklerini, ya da tebliği duyduktan sonra işlerine gelmediği için, bilerek görmezlikten geldiklerini, hatta münafıklık yapabildiklerini ayetlerden anlıyoruz. Elçilerin bu anlamda işi zordur. İlk önce toplumlarında meydana gelen bu algıları değiştirmeleri gerek-

20 Bakınız. Nisâ 4/78, En’âm 6/25.

tedir. Zamanla toplumda meydana gelen kavramsal değişiklikler, kişilerin düşünce dünyasını dolayısıyla hal ve hareketlerini de değiştirdiği için, tüm tutum ve davranışlarını değiştirebilmeleri ancak doğru kavramsal içeriklerle düşünmelerine bağlıdır. Elçilerin tebliği; vahiy (Kur'an) toplumlarda meydana getiren kavramsal içerikleri düzelmek için elimizdeki tek çaredir.

Bir şeyi fıkıh edebilmemiz için konu ile alakalı doğru ölçütlere, yöntemlere, ilkelere ihtiyacımız vardır. Zihnimizde konunun tamamını resmedebilmemiz için konuyla alakalı tüm bilgilere sahip olmamız gerekir. Yani konu ile alakalı zihnimizde tam bir şablon, resim oluşabilmesi için konunun tamamına vakıf olmamız gerekir. Eksik aktarılan şablon, resim karşı tarafın resmin tamamını görmesini engeller. Bunun için doğru karar verebilmemiz ancak lisanla, doğru kavramlarla düşünmemize bağlıdır. Ayrıca bir şeyin fıkıh edilebilmesi için öncelikle söz ve dilin apaçık anlaşılır olması gerekir. Karşı taraf konuyu apaçık bir şekilde eksiksiz kavrayabilsin. Bunun için öncelikle konunun, konuyla ilgili bilgilerin kendi zihnimizde tamamlanması gerekir. Fıkıh kavramının, ayetlerde söz (kavl), lisan, hadis, kalp ile birlikte geçmesi bu anlamda çok manidardır.²¹ Te'fakkuh, kalp ilişkisi açısından vicdan, sağduyu arasında bir bağ oluşu²² karar vermemizle doğrudan bağlantı içerisindedir. Bu anlamda fıkıhın önemi bir kez daha ortaya çıkmaktadır. Fıkıh sadece vahiyle olur ve Kur'an'ın bütün konularını kapsar. Te'fakkuh için ise fıkıhın ifade ettiği bilme işinde çaba göstermeyi ve iyice kavramaya uğraşmayı ifade eden bir iştir diyebiliriz. Te'fakkuh'un önemi, Tevbe 9/122. ayette savaşa katılmamayı gerektirecek kadar, önemli bir iş olduğu anlaşılmaktadır. Kur'an'da geçen fıkıh kavramıyla, günümüzde anlaşılan fıkıh kavramı birbiriyle örtüşmediği için bu kavramın anlam daraltmasına uğradığını söyleyebiliriz. "Bugün fıkıh dediğimiz şey, tefsir değil, hadis değil, kelam değil, tarih değil; İslam hukuku diye tırnak içinde söyleyebileceğimiz, dinin belli hükümlerini içeren bir disiplinin adı olarak, fıkıh bir terimleşme sü-

reci geçirmiş, daha sonra fıkıh denildiğinde, akla hep bu disiplin gelmiştir. Kur'an'ı Kerimde bu kelimeler, bu fiiller geçtiğinde, hep o zihinde oluşturulan terminolojiyle anlam verilmeye çalışılmış, bu defa birçok ayet anlamsız kalmıştır."²³ diyen Dr. Fatih Orum, kavramların tarihi süreç içinde kavramların anlam kaymalarına ve/veya daralmalara uğradığına dikkat çekmektedir. Bilindiği gibi doğru iletişim kurabilmenin ön koşulu aynı kavramsal içeriklerle konuşmaktan geçmektedir. Aynı dili konuşsak bile farklı paradigmaya sahipsek kişiler arası iletişim zorlaşır.

Tezekkür, Kur'an'da zikir kavramı "Bir marifeti zihinde toplamak, kalbe ve dile getirmek anlamlarına gelir. Zikir, zihinde toplanan marifet, Tezekkür onu zihne getirmek ve yine zikir onu dile getirmektir. Elçilerin görevi; tezkirdir. Yani insanların çevrelerinden edindikleri bilgileri onlara hatırlatarak; Allah'ın kitabında olan bilgi ile ilişki kurmalarını istemektir. Çünkü bütün insanlar çevrelerinin öğrencisidir. Marifet bir yemek yapmak gibi bir şeydir. Birazcık şuradan, birazcık buradan, birazcık ondan birleştirirsiniz ve bir yemek yaparsınız. Marifet çok değişik şeylerden elde edilen bir bilgidir. İşte o bilgi iki kaynaktan elde edilir. Bunlardan birisi, Allah'ın yarattığı kitaptır. Yeryüzünde gördüğümüz her şey, Allah'ın ayetidir. İşte o ayetlerden elde edilen bilgi zikirdir. Allah'ın indirdiği kitaplarının tamamı da zikir adını alır..."²⁴ Esas olanın zikir olduğunu söyleyen Prof. Dr. Abdülaziz Bayındır sözlerine şöyle devam etmektedir: "Burada esas olan lafızlar değil, esas olan o lafızların içerisindeki anlamdır. Ama lafızlar o anlamın koruyucularıdır. Lafızlar değişirse anlamda değişir."

Kur'an'da geçen tüm kavramlar, olgu olaylar, kıssalar kişisel eğitimimiz için olmazsa olmazımızdır. Kur'an'ı baz alarak, zaman üstü evrensel doğrularla, düşünme biçimimiz ne kadar uyumlu olursa o kadar sağlıklı, doğru kararlar veririz. Yaşantımıza, duygu ve düşüncelerimize sağlam temeller atmış oluruz. Sağlam te-

21 Bknz. En'âm 6/25

22 Bknz. Münâfikûn 63/2-3.

23 Daha detaylı ve geniş bilgiler için bknz. Kök/ Kur'an'da Tefakkuh Kavramı: <http://www.fitrat.tv/kok-kuranda-tefakkuh-kavrami>

24 Kur'an'ı Kerim'de Zikir Kavramı/ Konuşmacı Prof. Dr. Abdülaziz Bayındır/ <https://www.youtube.com/watch?v=DrAbpAvQ3jA>

mellere oturtulmamış değerler kişisel ve toplumsal yıkımların habercisidir. Bu anlamda zikir, düşünme, akletme anlama açılan bir kapıdır diyebiliriz. Vahiy sayesinde iyi ve kötü, güzel ve çirkin, pis ve temiz, faydalı ve zararlı tüm olgu ve olayları ayırt etmeye başlarız. Sağlam muhakeme gücüne kavuşan kişinin zekâsı kuvvetli olur. Sabrederek Allah'a ve Resule uyan kişiler kötülüğü iyilikle savarlar.²⁵

Düşünme eylemi soyut, somut var olanı yansıtır. Söz ve eylemlerimize de yansıyan düşünce biçimimiz, eğitim ve öğrenim yoluyla ömür boyu devam eden bir süreçtir. Eğitim ve öğrenimin temel amaçlarını sıralayacak olursak, geçmişten gelen bilgi ve tecrübeleri aktarmak, bağımsız yaşam becerilerini geliştirmek yani, insan da var olan yeteneklerini geliştirmek, düşündürmek, hatırlatmak ve olgu olaylar arasında bağ kurdurmak olduğunu söyleyebiliriz. Kısaca temeli bir düşünceye dayanmayan hiçbir akım yoktur.

“Allah için üçüncüsüdür.” diyenler gerçekten kâfir olmuşlardır. Hâlbuki bir tek ilah dışında ilah yoktur. Böyle demeyi bırakmazlarsa bu kâfirleri acıklı bir azap saracaktır. (Mâide 5/73)

Kadim geleneğin devamı sayılan düşünce sistemleri, birçok inanç sisteminde bulunur. “Allah için üçüncüsüdür” diyenler, belli bir düşünce sistemini yansıtır. Hristiyanların Logos inancı “Hakikat-ı Muhammediye”, “Nur-u Muhammed-i” inancındaki benzerliklerden dolayı birbirlerini etkilediklerini hatta bu düşünce biçimleri, tasavvufi düşünce sistemlerinin temellerini oluşturur diyebiliriz.

Yahudiler ve Hristiyanlar: “Biz, Allah’ın oğulları ve sevdiği kimseleriz” dediler. De ki “Öyleyse niçin günahlarınızdan dolayı size azab ediyor?” Hayır, siz O’nun yarattığı insanlardansınız. Allah, bağış-

lanmayı tercih edeni bağışlar; azabı tercih edene de azab eder. Göklerde, yerde ve bu ikisinin arasında tüm yetkiler Allah’ın elindedir. Dönüş O’nadır. (Mâide 5/18)

Yahudiler; “Üzeyir Allah’ın oğludur” dediler. Hristiyanlar da “Mesih Allah’ın oğludur” dediler. Bunlar, onların dillerine doladıkları (boş) sözlerdir. Önceki kâfirlerle aynı ağız kullanıyorlar. Allah kahretsin onları! Bu iftiraya nereden sürükleniyorlar? (Tevbe 9/30)

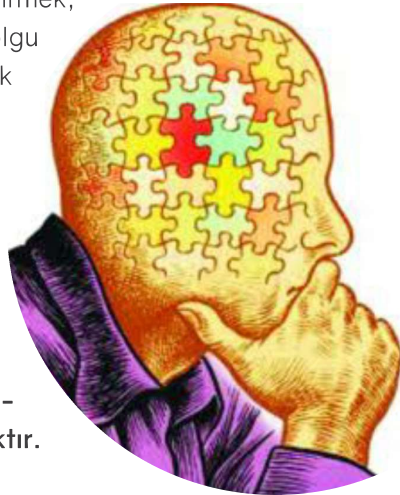
(Bir taraf) “Doğru yola gelmek için Yahudi olmalısınız”, (diğeri) “Hristiyan olmalısınız!” dedi. De ki: “Hayır, İbrahim’in dosdoğru şeriatına uymak gerekir! O, (sizin gibi) müşriklerden değildi.” (Bakara 2/135)

Siz şöyle söyleyin: “Biz Allah’a inanıp güvendik; bize indirilene, İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakub’a ve (Yakub’un) torunlarına indirilene, Musa’ya ve İsa’ya verilene, Sahipleri (Rableri) tarafından Nebîlere ne verilmişse hepsine inandık. Hiçbirini diğerinden ayırmayız. Biz Allah’a teslim olmuş kimseleriz.” (Bakara 2/136)

Onlar da sizin inandığınız gibi inansalar, yola gelmiş olurlar. Yüz çevirirlerse, tam bir parçalanma içine girerler.²⁶ Onlara karşı Allah sana yetecektir. Dinleyen ve bilen O’dur. (Bakara 2/137)

(Onlara şöyle deyin:) “Allah’ın boyası ile boyanmalısınız. Kimin boyası Allah’ın boyasından güzel olabilir ki? Biz yalnız O’na kulluk eden kimseleriz.” (Bakara 2/138)

De ki: “Bizimle Allah hakkında mı tartışıyorsunuz? O bizim Sahibimiz olduğu gibi sizin de Sahibinizdir. Bizim yaptıklarımız bize, sizin yaptıklarınız da size-

25 Bknz. Kasas 28/51-52-53-54-55.

26 Görüldüğü gibi bütün nebîlere kitap verilmiştir. O kitaplardan hiç birinin diğerinden ayırt edilmemesi gerekir ama mezhepler bunu kabul etmezler. Demek ki parçalanıp bölünmelerinin sebebi buymuş.

dir. Biz sadece O'na bağlanmış kimseleriz.” (Bakara 2/139)

Yoksa İbrahim, İsmail, İshak, Yakup ve torunlarının Yahudi veya Hristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: “Siz mi iyi bilirsiniz, Allah mı?” Allah'ın, kendisine gösterdiği bir gerçeği gizleyenden daha kötü kim olabilir? Yaptığınız hiçbir şey, Allah'ın dik-katinden kaçmaz. (Bakara/140)

İbrahim ne Yahudi ne de Hristiyan'dı. O, doğruya yönelmiş, Allah'a teslim olmuştu. Müşriklerden değildi. (Âl-i İmrân 3/67)

İnsanların İbrahim'e en yakın olanı, onun izinden gidenler ile bu Nebî (Muhammed) ve ona inanıp güvenenlerdir. Bütün müminlerin en yakını (velisi) Allah'tır. (Âl-i İmrân 3/68)

Ehl-i Kitab'ın bir kesimi, “Bunları bir saptırabilirsek!” diye fırsat kollarlar. Sadece kendilerini saptırırlar ama farkına varmazlar. (Âl-i İmrân 3/69)

İnanıp güvenenler, Yahudi, Sabîi, Hristiyan ve Mecusi olanlar bir de müşrikler var ya; Allah (mezar-dan) kalkış günü onların aralarını ayıracaktır. Allah, her şeye şahittir. (Hacc 22/17)

İnanıp güvenenlerden; Yahudi olanlardan, Sabîi ve Hristiyanlardan kim Allah'a ve Ahiret gününe inanan ve iyi iş yaparsa, onlar ne bir korku duyar ne de üzümler. (Mâide 5/69)

Düşünme için, Cenab-ı Hakk'ın bize vermiş olduğu ve her yönüyle varlığı merak etmemize, sorgulamamıza ve varlığı anlamlandırmaya iten özelliğimizdir diyebiliriz. Varlığı anlayabilmemiz, sorgulayabilmemiz, eleştirebilmemiz ve yaşadıklarımızdan ders çıkarabilmemiz, yalnız bu özelliğimiz sayesinde mümkün olmaktadır. İnsan, kendi davranışlarını kontrol edip yönetebilmesi ve kendini terbiye edebilmesi ancak vahiy ile inşa olarak kendi nefesine hükmedebilmesi ve varlığı okumasıyla mümkündür.

Düşünme ayrıca, insanda okuma, yazma ve kendini ifade etme (konuşma) biçimidir. Düşünebilme yete-

neği bahşedilen insanın bunu kullanıp kullanmaması kendi tasarrufundadır.

Rabbinin adıyla (varlıkları) oku²⁷, yaratan O'dur! (Alak 96/1)

O, insanları birbirine bağımlı olarak²⁸ yaratmıştır. (Alak 96/2)

Oku! Rabbin sonsuz ikram sahibidir. (Alak 96/3)

O, kalemle öğretmiştir²⁹; (Alak 96/4)

O insana (Adem'e), bilmediği şeyleri öğretmiştir. (Alak 96/5)

O Rahman (İyiliği sonsuz olan) (Rahman 55/1)

27 Baştaki besmele ile birlikte bu altı ayetler, ilk inen ayetler olduğu kabul edilir. Burada yaratılışa, yazıya ve bilmediğini öğrenmeye dikkat çekilmiş olması, ilk emrin, tabiatın okunmasıyla ilgili olduğunu gösterir. Allah Teâlâ, ilk insan olan Âdem'e de önce varlıklardaki bilgiyi öğretmiştir. (Bkz. (Bakara 2/30) ve devamı)

28 Alak'ın kök anlamı, bir şeyin üstteki şeyle ilişkilendirmesidir. Döllendikten sonra rahim cidarına yapışan yumurta, arzu, düşmanlık, ilgi ve alaka gibi birçok anlamda kullanılır (Mekâyis)

Buradaki alak kelimesi genellikle rahim cidarına yapışan döllenmiş yumurta diye tercüme edilir. Bize göre bu uygun değildir. Çünkü bütün canlılar döllenmiş yumurtadan yaratılır. Onun farklılaşıp insan haline gelmesi kendine ruhun üflenmesinden sonradır.

Oku! emri verilirken Nebîmizin okuyabileceği tek şey Allah'ın yarattığı âyetler yani varlıklardı. Hayatımız onlara bağlı olduğundan her insan, doğumundan ölümüne kadar onları öğrenmeye çalışır. Bu yüzden Allah Teâlâ, ilk insan olan Âdem'e, her şeyden önce varlıklardaki bilgiyi öğretmiştir. İlgili âyetler şöyledir:

Âdem'e isimlerin hepsini öğretti.

İsim, bir şeyi tanımaya ve zihinde canlı tutmaya yarar. Varlıkların isimlerini öğretme, neye yaradıklarını öğretmedir. Arap dili bakımından isimleri gösteren zamir önce "hâ iken Âdem'in öğrenmesinden sonra "hum"a dönüştürülerek şöyle denmiştir:

Sonra Allah onları meleklerle gösterdi: "İddianızda haklıysanız bana şunların isimlerini söyleyin!" dedi.

Arapça'da "hâ" akılsız varlıklar için "hum"a akıllı varlıklar için kullanılır. Akıl ise insanın yararlanacağı bilgi anlamına da geldiği için (Bkz. Müfredat) zamirin değişmesi Âdem'e öğretilen şeyin varlıklardaki bilgi olduğunu gösterir. Melekler o varlıkları görüyor ama isimlerini yani neye yaradıklarını bilmiyorlardı. İşte bu bilgi Âdem'i meleklerden üstün hale getirmişti. O bilgi Âdem'e yazıyla öğretilmişti. Bunu bu surenin 4. âyetinden öğreniyoruz.

Allah Teala, birbirine bağımlı olarak yarattığı her insana farklı yetenekler vererek her birinin farklı mal ve hizmet üretmesinin önünü açmış ve bu bağımlılığı hayatın olmazsa olmazı yapmıştır. **Rabbinin (Sahibinin) ikramını onlar mı paylaşacak? Oysa dünya hayatında yaşamalarına sebep olan şeyleri (farklı malları, farklı bölgelere) biz paylaştık. (İnsanlardan) Birini diğerinden birkaç derece üste çıkardık ki biri diğerinin işinden yararlansın. Ama Rabbinin (Sahibinin) ikramı, onların birikimlerinden iyidir (Allah vermezse bir şey elde edemezler)** (Zuhrûf 43/32)

Sosyal yapının sağlıklı yürümesi için herkes, kendi kabiliyetlerini geliştirmeli, başkalarına imrenerek vakit kaybetmemelidir. Bir ayet şöyledir: **Allah'ın birinizden diğerinden fazla olarak verdiği şeylere imrenmeyin. Erkekler, kendi kazandıklarından belirli bir pay, kadınlara da kendi kazandıklarından belirli bir pay vardır. Siz, Allah'ın üstün saydığı şeyleri isteyin. Her şeyi bilen Allah'tır.** (Nisâ 4/32)

Görüldüğü gibi Allah, insanları ve bölgeleri farklı özelliklerle yaratmış ki her biri diğerine bağımlı olsun.

29 Bakara 2/31. âyette şöyle buyrulur: **Allah, Âdem'e her varlığın ismini (neye yaradıklarını) öğretti.** Bu âyette de kalemle öğrettiği bildirilmektedir. Demek ki, yazıyı öğreten Allah, onu ilk öğrenen de Âdem'dir.

Kur'an'ı öğretti, (Rahman 55/2)

İnsanı yarattı. (Rahman 55/3)

Ona kendini ifade etmeyi öğretti. (Rahman 55/4)

Okuduğunu anlamak, anladığını yazılı yazısız ve sözlü sözsüz ifade edebilmek düşünce eyleminin sonucunda meydana gelir. Düşünme eylemi için insanı, diğer canlılardan ayıran vasfıdır diyebiliriz.

Yarattığı her şeyi güzel yaratan ve o insanı (Âdem'i) yaratmaya çamurdan başlayan O'dur. (Secde 32/7)

Sonra onun soyunu bir özden; zayıf bir sudan yaratmıştır. (Secde 32/8)

Sonra (organlarını tamamlamış) dengesini kurmuş ve ona ruhundan üflemiş³⁰; (böylece) size dinleme, ileri görüşlü olma (basiret) yeteneği ve gönüller vermiştir. (Bu yetenekleri) Ne kadar az değerlendiyorsunuz! (Secde 32/9)

"Ruh Allah'tan gelen bilgi veya elde edilen bilgileri kavrayıp değerlendirmeye ve hayat tarzını değiştirmeye imkân veren yetenektir. Ruh, kişiye elde ettiği bilgileri değerlendirme, yeni bilgilere ulaşma ve hayat tarzını değiştirebilme özelliği kazandırdığı için onu imtihan edilebilir varlık haline getirir."³¹

30 Ruh, Allah'ın emrinin içeriğidir. (Bkz: İsrâ 17/85). Ruhun bedene üflenmesi (sokulması) ile birlikte tüm özellikleri hayvanlarla aynı olan insan bedeninde oluşan yeni bir yapı, ayette açıkça bildirilmiştir. Bunlar basiret(uzak görüşlülük), dinleme (söz yoluyla bilgi aktarımı) ve gönül (duygusal / ruhsal yapı) özellikleridir. Hayvanlar görürler ancak basiretli değildirler. Hayvanlar iletişim kurarlar ama dinleme (bir konu hakkında görüş alışverişi yapma, sohbet) özellikleri yoktur. Ayrıca gönül (duygusal yapı) de ruhun insana üflenmesi ile oluşan ve çok belirgin şekilde diğer canlılardan insanı ayıran bir özelliktir. Arapçası 'fuad' olan gönül, duygusal yapı, sağduyu, vicdan gibi çok karmaşık ve tamamiyle insani özelliklerdir. Bugün bile bilim insanlarının üzerinde çok önemli çalışmalar yaptığı bu alan, ilginç bir biçimde Türkçe'de "RUH BİLİMİ", İngilizce'de "PSYCHOLOGY (psikoloji)" olarak isimlendirilmiştir. Ruhun varlığını temelde reddeden bu bilim dalının, hem Türkçe'de hem de diğer dillerde kendine isim verirken RUH kelimesinden (İngilizcesi psychic: ruhsal, ruhani) vazgeçmemiş olması dikkate değer bir ikilemdir. Kendilerine isim verirken kullanıp, çalışmalarını yaparken yok saydıkları bu gerçek nedeniyle, bu alanda, tıp biliminin diğer sahalarına nispeten, aynı hız ve istikrarda bilimsel gelişmeler sağlanamamıştır. Oysa Kur'an, ruh bilimi konusunda çok sayıda bilgi (zikir) içermektedir. Ruh sağlığını korumanın en önemli yolunun kişinin fitratını koruması (takva) olduğu ve bunun nasıl yapılacağı çok sayıda ayette bildirilmiştir. Yani Kur'an, ruh sağlığının tedavisinden önce korunmasını öğretir. Tedavi olarak ise Kur'an bilgisinin (zikirin) hayata geçirilmesini emreder. Allah, Kur'an'ın da bir ruh olduğunu (Şûrâ 42/52), ve göğüslerimizde olan insan ruhuna şifa olduğunu (Yûnus 10/5) bildirmektedir. Ruh bilimciler, mevcut çalışmalarına, Kur'an ayetlerini de dahil ettikleri takdirde, bu alanda çok daha ileri seviyelere gidilebilir. Ruh ve can'ın aynı şey olmadığını en belirgin şekilde bildiren ayet (Zümer 39/42)'dir.

31 Kitap ve Hikmet Dergisi. 2018. Sayı.21 Prof Dr. Abdülaziz Bayındır.

Sana Ruh'u soruyorlar. De ki "Ruh, Rabbimin işidir." O bilgiden size verilen pek azdır. (İsrâ 17/85)

De ki "Rabbimin kelimeleri için denizler mürekkep olsaydı, bir o kadarını daha ona katsaydık, Rabbimin kelimeleri tükenmeden deniz tükenirdi." (Kehf 18/109)

Yeryüzündeki ağaçlar kalem, denizler mürekkep olsa ve arkasından yedi deniz eklense yine de Allah'ın sözleri bitmez. Allah güçlüdür, doğru karar verir. (Lokman 31/27)

"Allah'ın bilgisinden insanlara verilen, onların ihtiyaç duyduğu kadardır."³²

Size de bir Kitap indirdik; ihtiyaç duyduğunuz bilgiler ondadır. Aklınızı kullanmaz mısınız? (Enbiya21/10)

Bu anlamda insanın, bilgileri değerlendiren düşünme yetisi sayesinde insan olduğu bile söylenebilir. Ayrıca insanın yeryüzündeki varlığı aklın ve düşüncenin varlığıdır diyebiliriz. İnsanın dil sahibi olması, dil sayesinde varlığı kavrayıyor ve ifade edebiliyor olması da, insandaki düşünme yetisinin dil üzerinden kanıtıdır diyebiliriz.

32 Kitap ve Hikmet Dergisi. 2018. Sayı.21 Prof Dr. Abdülaziz Bayındır.

Sahibin (Rabbin) bir gün meleklerle, “Yeryüzünde bir muhalif varlık³³ yaratıyorum.” dedi. Melekler, “Orada tabii düzeni bozacak ve kan dökecek bir varlık mı yaratıyorsun? Ama sen yaptığını güzel yaparsın, sana içten boyun eğmemiz bundandır. Senden dolayı onu temiz sayarız.”³⁴ dediler. Allah: “Ben sizin bilmediklerinizi bilirim!” dedi. (Bakara 2/30)

Âdem'e her varlığın ismini (neye yaradığını) öğretti³⁵, sonra onları meleklerle gösterdi: “İddianızda haklıysanız bana şunların isimlerini söyleyin!” dedi. (Bakara 2/31)

Melekler, “Biz sana içten boyun eğeriz, bizde senin öğrettiğin dışında bilgi olmaz. Her şeyi bilen ve kararları doğru olan Sensin.” dediler. (Bakara 2/32)

Bunun üzerine Allah, “Âdem! Meleklerle şunların isimlerini (neye yaradıklarını) söyle!” dedi. Âdem onlara o isimleri söyleyince, “Size dememiş miydim, ben göklerin ve yerin gaybını³⁶ (gizlisini, saklısını) bilirim. Neyi açığa vurduğunuzu, içinizde neyi sakladığınızı³⁷ da bilirim.” dedi. (Bakara 2/33)

33 Muhalif varlık, halife'nin sözlük anlamıdır. Halife, arkada olma ve muhalefet etme anlamına gelen half kökündendir, mübalağa (abartı) için tâ'nin eklenmesiyle oluşmuştur. (Lisan'ul-arab) Halif kelimesi fe'il kalıbındadır. Bu kalıbı hem ism-i fâil hem de ism-i meful için kullanılır. İsm-i fâil olarak hâlif, arkada kalan, birinin yerine geçen ve muhalif olan, ism-i meful olarak da yerine başkası geçen, muhalefet edilen ve arkasında birini bırakan demektir. Allah Teâlâ şöyle demiştir: Rabbin farklı tercihte bulunsaydı insanları tek bir toplum yapardı, Sahibinin (Rabbinin) ikramda buldukları dışında kalanlar birbirlerine muhalif olmayı sürdüreceklerdir. O, onları bunun için yaratmıştır. (Hûd 11/118-119)

34 Takdîs, arındırma demektir (Mekâyis). Burada kastedilen düzen bozuculuktan ve kan dökmüklükten uzak saymadır. “Nukaddisu lek” sözü, “nukaddisuhu lek” takdirindedir.

35 El-esma'daki el takısı muzafun ileyhten ivazdır; esmâ'ul-mevcûdât = varlıkların isimleri anlamındadır. Allah Âdem'e varlıkların isimlerini, neye yaradıklarını ve onlardaki gizli bilgiyi öğretmişti.

36 O bilgi, melekler için gayb yani bilinmezdir. Âdem'e öğretildiği için onun açısından gayb olmaktan çıkmıştır.

37 Bu söz, meleklerin Âdem'i kiskandıklarını gösterir. Âdem'e secde emri, onlar için zor bir imtihan olmuştur.

Meleklerle “Âdem'e secde edin!” dediğimizde hemen secdeye kapandılar ama İblis öyle yapmadı, büyülenerek direndi ve kâfirlerden³⁸ oldu.

(Bakara 2/34)

Dedik ki: “Âdem! Sen eşinle birlikte şu bahçeye-³⁹ yerleş; beğendiğiniz yerden çekinmeden⁴⁰ yiyeceğinizi, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa yanlış yapanlardan⁴¹ olursunuz”. (Bakara 2/35)

Sonra Şeytan, o ağaç yüzünden ayaklarını kaydırıp ve buldukları yerden çıkardı. Onlara şöyle dedik: “İnin oradan! Biriniz diğerinin hakkına göz dikecek. ⁴²Sizin için bu topraklarda yerleşecek yer ve bir süreye kadar geçineceğiniz şeyler bulunacaktır”. (Bakara 2/36)

38 “Kâfirlerden oldu” sözü, İblis'ten önce de bazı meleklerin kâfir olduklarını gösterir. Melek, elçi anlamındadır (Müfredât, العلك md.). Onlar Allah'ın, birçok konuda elçi olarak görevlendirdiği cinlerdir. Allah Teâlâ şöyle demiştir: Cinleri ve insanları, sadece bana kulluk etsinler diye yarattım. (Zariyat 51/56) Şu âyet bunu açıkça anlatmaktadır: Bir gün meleklerle, ‘Âdem'e secde edin!’ dedik. İblis'in dışındakiler hemen secdeye kapandılar. O da o cinlerdendi ama Sahibinin (Rabbinin) emrinden çıktı. (Kehf 18/50) Bu âyeti doğru anlamak için: “Rabbinin emrinden çıkmayan cinler hangileriydi?” diye sormak gerekir. Bunun tek cevabı “melekler” olur. O zaman, meleklerin cinlerden olmadığı, sorumsuz varlıklar olduğu ve günah işleyemeyeceği şeklindeki algı yönetiminin önu kesilir. Burada emirden çıkan meleğin adı İblis'tir. İblis, meleklerden olmasaydı secdeden sorumlu tutulamazdı. Âyete göre secde etmemesinin tek sebebi kendini büyük görüp direnmesidir. Bu suçu hangi melek işlese aynı cezaya çarptırılır. İlgili âyetler şöyledir: Mesih, Allah'a kul olmaktan geri durmaz. Mukarreb (Allah'a yakın) melekler de öyledir. Kim O'na kulluktan geri durur da büyüklük taslarsa (bilmeli ki) Allah, onların hepsini huzuruna toplayacaktır. İnanıp güvenen ve iyi işler yapanlara hem ücretlerini tamamen verecek hem de ikramda bulunacaktır. Kul olmayı kendine yakıştıramayıp büyüklük taslayanları da acıklı bir azaba çarptıracaktır. Onlar, kendileri için Allah ile aralarına girecek ne bir dost (veli) ne de yardımcı bulacaklardır. (Nisâ 4/172-173)

39 Orası dünyadaki bir bahçedir. Arapçada cennet, üstünde bitki örtüsü bulunan yer anlamındadır. (Bakara 2/30) âyete göre Âdem, dünyada yaratıldı ve kendine dünyadaki varlıkların bilgisi öğretildi. (Arâf 7/25) âyete göre de o ve onun soyundan gelenler, burada yaşayacak, burada ölecek ve kıyamet günü yeniden yaratılışları burada olacaktır. Âdem ve Havva'nın dünyanın dışında bir yere götürüldüklerine dair tek bir delil yoktur. Onların yerleştirildikleri yer Ahirette müminlerin gideceği cennet olamaz. O Cennet, imtihan yeri değil, imtihanı kazananlara ödül olarak verilecek yerdir.

40 Âyetteki rağad, güzellik ve bolluk demektir (Müfredât). Ona, “hiç çekinmeden” anlamı vermemiz bundandır.

41 Zulüm, yanlış yapmaktır (Müfredât). Bu kökten kelimelere “yanlış yapma” anlamı vermemiz bundandır.

42 Kelimenin kökü olan adv, sınırı aşmak ve uyumsuzluk demektir (Müfredât). Şeytan insana muhalifdir. Muhalefet karı-koca arasında da olduğu için Allah Teâlâ bunun normal karşılanmasını istemiştir.

Âdem Sahibinden (Rabbinden) uyarılar aldı⁴³ (ve tevbe etti). Sahibi (Rabbi) de tevbesini kabul etti. Dönüş yaparı (tevbe edeni) kabul eden, ikramı bol olan O'dur. (Bakara 2/37)

Onlara şöyle dedik: "Oradan hep birlikte inin!⁴⁴ Tarafımdan size bir rehber gelirse,⁴⁵ rehberime uymuş olanlarda ne bir korku olur ne de üzüntü çekerler." (Bakara 2/38)

Bu anlamda dil, konuşma, akıl yürütme, çıkarımda bulunma, araç gereç yapma, kültür üretme gibi varoluşsal tüm özellikler, düşünme eyleminin sonucunda meydana gelmektedir. Bu yönden bakıldığında düşünme yetisini vahyin rehberliğinde eğitmek insanı insan yapan özü geliştirmek anlamına da gelmektedir.

Âdem (as)'dan beri zihnin, ahlakın, duyguların, bedenin eğitilmesi Rabbimizin bize bir lütfudur.

Bir gün meleklerle "Âdem'e secde edin!" demiştik, hemen secdeye kapanmışlardı ama İblis secde etmedi, direndi. (Tâhâ 20/116)

Dedik ki "Bak Âdem! Bu sana da eşine de düşmandır. Sakın sizi bu bahçeden çıkarmasın yoksa mutsuz olursun." (Tâhâ 20/117)

Burada ne açlık çekersin ne de çıplak kalırsın. (Tâhâ 20/118)

Burada susuz kalmaz, güneş ışığından etkilenmezsin. (Tâhâ 20/119)

Şeytan hemen vesveseye girişti de dedi ki "Bak Âdem! Sana ölümsüzlük ağacını ve bozulmayacak bir saltanatı göstereyim mi?" (Tâhâ 20/120)

Sonunda ikisi de o ağaçtan yediler ve her birine di-

ğerinin vücudu göründü. Üzerlerini bahçenin yapraklarıyla örtmeye başladılar. Âdem, Rabbine karşı geldi ve yanlış bir yola girdi. (Tâhâ 20/121)

Sonra Rabbi ona fırsat verdi de kendine yönelmesini (tevbesini) kabul etti. Ona doğru yolu gösterdi. (Tâhâ 20/122)

Allah: "Her ikiniz de biri birinize düşman olarak o bahçeden inin!" dedi. "Benim tarafımdan size doğru yolu gösteren bir rehber gelirse kim o rehber uyar-sa artık o ne sapsar ne de mutsuz olur." (Tâhâ 20/123)

“

Düşünme varlığımızın temel fonksiyonudur. Yaşamın sürdürülebilmesi ve geliştirilebilmesi için düşünme eylemimiz şarttır. Mutluluğumuz, mutsuzluğumuz, iyiliğimiz ve kötülüğümüz, başarı ve başarısızlığımız ona bağlıdır. Hayatımızın temel fonksiyonlarından biri olan düşünme eğitimimizi rastlantıya bırakmak, rüzgârın estiği yöne doğru savru-lan yaprak gibi olmaktır.”

İnsan değer üretebilen bir varlıktır ve insan değer verdiği, önemseydiği, vazgeçilmez gördüğü her şeyi kendi eğitiminin konusu yapmıştır. Düşüncenin birçoğu zan olabileceğinden, Nebi-Elçilere indirilen vahiy bu anlamda düşünce dünyamıza nüfuz ederek dengeli ve sağlıklı düşünmemizi sağlar. Geniş bir açıdan bakıldığında insan, düşünme eyleminde, hataya düşebilir, kendine gereksiz zorluklar çıkarabilir, doğruyu yanlıştan ayırmakta zorluklar yaşayabilir. Bu ve benzeri sorunları aşabilmemiz için vahiy (Kur'an) olmazsa olmazımızdır. Sağlıklı sonuçlara ulaşabilmemiz ancak Kur'an (vahiy)'le mümkündür. Zira düşünme eylemi; sezgilerimizi, duygularımızı, değerlerimizi, inançlarımızı kapsar ve onlarla çok yönlü bir ilişki içindedir. Bu yüzden düşüncelerimizin netlik kazanması için, bir mi-henk taşına ihtiyacımız vardır.

Düşünce sürekli ve ucu açık bir faaliyettir. Düşünme

43 Sahipleri (Rableri) seslendi: "Size bu ağacı yasak etmedim mi? Demedim mi ki: Şeytan sizin açık düşmanınızdır?" Dediler ki: "Rabbimiz! Ne ettikse kendimize ettik. Bizi bağışlamaz ve bize acımazsan, kaybedenlere karşı gideriz." (A'râf 7/22-23)

44 İnin "ihbitü" emri çoğuldur. Arapça'da çoğul, en az üçü gösterdiğinden inenler; Âdem, Havva ve İblis'tir. İblis, bundan önce meleklik görevinden kovulmuştu. (A'râf 7/13)

45 Bu âyete göre Âdem o zaman Nebî değildi. Allah daha sonra onu, ailesi içinden seçip Nebî yapınca (Âl-i İmrân 3/33) kendisine bir rehber vermiştir. Rehber anlamı verdiğimiz hudâ kelimesi, bu surenin ikinci âyetinde Allah'ın kitabının tek özelliği sayıldığından buradaki rehber, Âdem'e verilecek kitaptır. O kitap, cinlerden olan İblis'i de ilgilendireceğinden onun için de bir rehber olur.

ve eylem arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu yüzden eylemlerimizin sonuçlarına katlanmaktayız.⁴⁶ İnsanın düşünme yetisini etkin bir şekilde kullanabilmesi çok önemlidir. Kişinin üretici ve yaratıcı olabilmesi, başına gelen sorunları çözebilmesi, hayata bir anlam verebilmesi, hatta hayatta kalabilmesi buna bağlıdır.

Bütün yetkileri elinde tutan Allah pek yücedir. Her şeye bir ölçü koyan O'dur. (Mülk 67/1)

Ölümü ve hayatı yaratan odur. Bunlar; hanginiz daha güzel iş yapacak diye sizi yıpratıcı bir imtihandan geçirmek içindir. O güçlüdür, bağışlayıcıdır. (Mülk 67/2)

Günümüzde ezberci zihniyetten kurtulup ortaya faydalı işler koyabilmek adına, düşünme eğitiminin farklı farklı türlerinden bahsedilmektedir. Eleştirel, sorgulayıcı, yansıtıcı, yaratıcı, bilimsel, özenli (empatik, güzel) düşünme biçimleri bunlardan bir kaçıdır.

Yansıtıcı düşünme; "farkındalık yaratan, bilgi ve deneyimlerin dikkatle değerlendirilmesiyle sonraki uygulamalara yön verebilen bir düşünme becerisidir. Yansıtıcı düşünme, geçmiş, şu an ve gelecek arasında bağlantı kurmayı sağlayan bilişsel bir farkındalıktır."⁴⁷ Bu anlamda Kur'an'da geçen kıssaların ve dünya ahiret dengesini kurmamız için indirilen ayetlerin yansıtıcı düşünce biçimimizi şekillendirdiğini söyleyebilirim. Yansıtıcı düşünme sayesinde geçmişte yapılan hatalardan ders çıkarmamız ve geleceğimizi ona göre inşa etmemiz tavsiye edilmektedir. Özellikle Allah'a şirk koşmanın doğuracağı sonuçlar gözler önüne serilmektedir.

Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz. Bunun altında olanı, şirkten uzak kalmayı tercih eden kişi için bağışlar. Kim Allah'a ortak koşarsa derin bir sapıklığa düşmüş olur. (Nisâ 4/116)

"Şirk, ortak etmek demektir. Allah'a şirk koşmak, ona ait özelliklerden birini veya bir kaçını başka bir varlıkla da görmektir. Bu varlık daha çok Allah'a yakın sayılan din büyükleri olur. Şeytanlar, onların Allah'ın dostu olduğunu, Allah ile olacak işlerde kendilerine destek

vereceklerini, arabulucu ve şefaathçi olacaklarını fısıldarlar. Onlara teslim olmak gerektiğini, üzerine basa basa söylerler."⁴⁸

Kur'an'a göre, eleştirel, sorgulayıcı düşünce biçimimizi bıraktığımızda atalar kültürüne sıkı sıkıya bağlı eğilimi göstermekteyiz. Ataların düşüncelerini sorgulamadan, gelecek kuşaklara aynen aktarmak aslında ilerlemenin ve gelişmenin önüne set çekmektir. Ya atalar doğruya ve güzele ulaşamadılarsa?

Bilimsel düşünmeye yönelik, Kur'an'ın birçok ayetinde teşvik olmasına rağmen maalesef Müslümanlar, araştırma, inceleme, deney ve gözlem yapmayı ihmal etmişlerdir. Yaradılışa, gökyüzüne ve yeryüzüne dikkat çeken ayetler göz ardı edilmiştir.

İnsani ilişkilerde ise empati yapmayı öngören ayetlerin üstü örtülmüş, faziletli bir toplumun ortaya çıkmasına set çekilmiştir. "Kendine yapılmasını istemediğin bir şeyi başkasına yapma" altın kuralını çiğneyen çoğu Müslüman, seküler dünya görüşünün esiri olmuştur.

Güzel bir söz söylemek ve bir hatayı örtmek, başa kakılıp karşı tarafı inciten bir yardımdan daha iyidir. Allah'ın hiçbir şeye ihtiyacı olmaz, ama O, yumuşak davranır. (Bakara 2/263)

Müminler! Başa kakarak ve inciterek yardımlarınızı değersizleştirmeyin! İnsanlara gösteriş olsun diye malını harcayan, ama Allah'a ve ahiret gününe inmayan kişi gibi davranmayın! Onun durumu, üzerinde toprak olan kayaya benzer. Bol yağmur yağar ve orayı çıplak bırakır. Böyleleri çalışmalarından beledikleri sonucu alamazlar. Allah, âyetleri görmezlikten gelen bir topluluğu yola getirmez. (Bakara 2/264)

Uzun süreden beri vahyin rehberliği göz ardı edildiği için, vahyin kişiye kazandırdığı düşünme eylemlerinden eleştirel, sorgulayıcı, yansıtıcı, yaratıcı, bilimsel düşünme biçimlerinden uzaklaşmış bulunmaktayız.

Kur'an'ın anlayarak okunmaması ve Kur'an'a yaklaşmanın birilerinin tekeline olduğunun düşünülmesi, halk arasında da sadece ruhsal tatmin için özellikle Yasin suresinin, cenaze merasimlerinde anlaşılmayan

46 Bknz. Rûm 30/41

47 Deneyimlerimizden Öğrenmek: Yansıtıcı Düşünmek. Esra Ceran / Indiana University-Purdue University Indianapolis https://www.researchgate.net/publication/317834107_

48 Aracılık ve Şirk. Süleymaniye Vakfı Yayınları. Prof. Dr. Abdülaziz Bayındır.

dilde; Arapça okunması insanların çoğunun Kur'an algısını bozmuştur.

Oysa Kur'an'dan yola çıkarsak düşünme eğitimimizin bize kazandırması gereken becerileri Kur'an'la desteklediğimizde:

1- Sorgulama becerisi. (Hayatı anlama ve anlamlandırma)

Kur'an'a göre sorgulamak yasak değildir!

İnsanın yaratılışını sorgulama **İnsan neden yaratıldığına bir baksın.** (Târik 86/5)

O, özellikleri belirlenen meniden, döllenen yumurtaya dönüşmedi mi? (Kıyâme 75/37)

Evrenin yaratılışını sorgulama **Kafirlerin görmeleri gerekmez mi gökler ve yer bütün halinde iken patlattık⁴⁹ ve her canlı şeyi sudan yarattık; hâlâ inanmayacaklar mı?**

Ataların dinini sorgulama **Onlara "Allah'ın indirdiğini takip edin!" dense, "Hayır! Biz atalarımızı hangi yolda bulmuşsak, o yolu izleriz!" derler. Peki, ya ataları akıllarını bir şeye çalıştırmamış ve doğru yola da girmemişlerse?** (Bakara 2/170)

Kuran'da Hz. İbrahim'in kisasına baktığımızda bu kıssanın tamamen bir sorgulama sürecini anlattığını görürüz.

Kur'an'ın kendisini sorgulamaya açan bir kitaptır. **Kur'an'daki ilişkiler ağına bakmazlar mı? Eğer Allah'tan başkasından gelseydi, onda çok sayıda ilişki bulurlardı.** (Nisâ 4/82)

Elçimizi sorgulama **Yoksa onu o (Muhammed) uyurdu mu diyorlar? De ki "Allah ile aranızda koyduklarınızdan çağırabileceğiniz herkesi çağırın da onun dengi bir sure getirin. Samimiyseniz yaparsınız.** (Yûnus 10/38)

2- Araştırma becerisi.

De ki **"Yeryüzünde gezin de Allah'ın yaratmayı nasıl başlattığına bir bakın."** İlerisinde Allah, o son yapılanmayı da yapacaktır). Allah her şeye bir ölçü koyar. (Ankebut 29/20)

49 Patlattık diye meal vermemizin sebebi, bundan sonra göğün duman haline geldiğinin bildirilmesidir.

Sonra, duman halinde bulunan göğe yöneldi... (Fussilet 41/11)

Üstlerindeki göğe bakmazlar mı, nasıl yükseltmişiz ve nasıl süslemişiz. Onda çatlaklıklar yoktur. (Kaf 50/6)

Yeryüzünü de yayıp uzattık, oturaklı dağları içine kazık gibi çaktık. Orayı güzelleştiren her bitkinin erkeğini de dışısını de bitirdik. (Kaf 50/7)

Üst üste yedi kat göğü yaratan da O'dur. Rahman'ın yaratmasında bir uyumsuzluk göremezsin. Bakışlarını bir daha çevir; bir çatlak görebilir misin? (Mülk 67/3)

3- Verileri anlama ve yorumlama becerisi.

4- Veriler arasında ilişki kurma becerisi.

Şüphesiz, göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ile gündüzün ard arda gelişinde, insanlara yararlı şeyler ile denizde yüzen gemilerde, Allah'ın yağdırdığı ve kendisiyle yeryüzünü ölümünden sonra dirilttiği suda, her canlıyı orada üretilip yaymasında, rüzgârları estirmesinde, gökle yer arasında boyun eğdirilmiş bulutları evirip çevirmesinde düşünen bir topluluk için gerçekten ayetler vardır. (Bakara 2/164)

Sizin için gökten su indiren O'dur. İçecekler ve içinde hayvanlarınızı otlattığınız bitkiler o sudan olur. (Nahl 16/10)

Gökten su indiren Allah'tır. O, her türlü bitkiyi onunla çıkarır. Ondan yeşilliği çıkarır, ondan da üst üste binmiş taneleri, hurmanın tomurcuğundan aşağı sarkmış salkımları, üzüm bağlarını, zeytini ve narı birbirine benzeyen ve benzemeyen halde çıkarır. Meyve verince meyvesine ve meyvenin olgunlaşmasına bir bakın. Bunda, inanıp güvenen bir topluluk için kesin belgeler (ayetler) vardır. (En'âm 6/98)

5- Mevcut verileri anlamlı biçimde bütünleştirme becerisi.

Ayetler arası bağlam, mevcut verileri anlamlı bir şekilde bütünleştirme becerisi kazandırır. **Aslında onlar, Kur'an'daki bilgiyi (ilmi) anlamadan, (ayetler arası) iç bağlamı henüz ortaya çıkmadan yalana sarıldılar. Onlardan öncekiler de böyle yalana sarılmışlardı. Yanlışlar içindekilerin sonunun nasıl olduğunu bir düşün.** (Yûnus 10/39)

6- Problem çözme becerisi.

Kıssalar, bize problem çözme becerisi kazandırır. Kur'an'daki ayetlerden kişisel hak ve hürriyetlerden tutunda, aile hukuku ve toplumu ilgilendiren tüm sorunlara çözümler vardır.

7- Özgün fikir ve ürünler ortaya koyabilme becerisi.

Kur'an bize özgün düşünmeyi öğretir. Hikmet "O, ter-cihini doğru yapana hikmeti⁵⁰ verir. Kime hikmet verilirse, ona çokça iyilik yapılmış olur. Bu bilgiyi sağlam duruşlu (ulü'l-elbâb)⁵¹ olanlardan başkası elde edemez.

8- Eleştirme becerisi.

Eleştirel düşünme soyut mantık ve muhakeme gücüne dayalı analitik bir özellik taşıır. Ya atalarımız doğru yolda değilse doğru yolu bulamadılarsa Allah'ın evrensel ve zamanlar üstü olan çağrısına tarihin birçok döneminde direnen ve özgür düşünmeden yoksun olan insanların, atalarından gelen dinin, yani geleneğin ve örfün gerçek din olduğunu savunmaları olmuştur.

9- Yöntemli ve sistemli düşünebilme becerisi.

Yöntemli ve sistemli düşünme becerimizin temelinde Kur'an olmazsa, kişilerin kurdukları sistemli düşüncelerin esiri oluruz. Esaret kişiyi özgür kılmaz. Kişi eylemlerinde ve düşüncesinde özgür değilse artı değer üretmez.

50 Hikmet, doğru hüküm demektir. Allah her nebîye kitap ve hikmet vermiştir (Âl-i İmrân 3/81). Hikmet, Allah'ın indirdiği ve yarattığı ayetlerden çıkarılan doğru hükümler ve o hükümleri çıkarma yöntemidir.

51 Sözü dinleyip en güzeline uyanlar, Allah'ın doğru yolda saydığı kişilerdir. İşte ulü'l-elbâb onlardır. (Zümer 39/18)

10. Alternatif sunabilme becerisi.

Sizin dininiz size, benim dinim de bana! (Kâfirûn 109/6)

Elçimiz, tüm insanlığa gönderilmiş son Nebi-Resuldür. Zaman üstü, evrensel çağrı herkesi kapsar. Bir Müslüman ilkeli olmalıdır. İnandığı değerlere önce kendisi sahip çıkmalıdır. Allah inananları Müslüman olarak adlandırmıştır. Tabi ki Allah isteseydi yeryüzündeki herkes iman ederdi. Seçimi tamamen bize bıraktığı için Nebi-Resullerin alternatifi düşünce akımları ortaya çıkmıştır.

10- Kıyaslama yapma becerisi.

Kıyasın yelpazesi çok geniştir. Her şey her şeyle kıyas yapılabilir. Kişilerin ürettiği normlarla, Allah'ın bildirdiği normları kıyas yapıp hangisinin daha üstün olduğunu kavrarsak, günümüzde yaşanan kişisel ve toplumsal çöküntüden kurtulabiliriz. Bu sayede Allah'ın bildirdiği normların üstünlüğünü anlarız. (Faiz, içki, kumar, zina vs.)

11- Kanıt kullanma becerisi.

Rabbimiz ortaya bir sav attığımızda kanıtlı olunması gerektiği konusunda bizi uyarmaktadır. Kanıtı olmayan savlar bilgi değeri taşımazlar.

(Yahudiler) 'Yahudi olandan başkası' veya (Hristiyanlar) 'Hristiyan olandan başkası Cennet'e giremez' dediler. Bu onların kuruntusudur. De ki "Eğer doğru söylüyorsanız delilinizi getirin!" (Bakara 2/11)

Yaratmayı başlatan, sonra bir kere daha yaratacak

olan kim; size gökten ve yerden rızık veren kim? Allah ile birlikte başka bir ilah mı var? De ki: “Eğer doğru kimselerseniz delilinizi getirin.” (Neml 27/64)

12- Dili etkili kullanma becerisi.

Bu durum ancak kavramları yerli yerinde kullanmakla ve güzel konuşmakla mümkün olur.

Kullarıma de ki; sözün en güzelini söylesinler. Çünkü Şeytan aralarını bozar. Şeytan insan için açık düşmandır. (İsrâ 17/53)

Yürüyüşünde tabii ol ve sesini yükseltme; seslerin en çirkini şüphesiz eşek sesidir. (Lokmân 31/19)

13- Kurgulama/planlama becerisi.

Yansıtıcı düşünmeyi zorunlu kılan Kur'an'da geçen, tedebbür, tezekkür, tefekkür, taakkul, tefakkuh kavramlarını iyice anladıktan sonra bize verilen ayetlerin değerini anlarız.

14- Varlığı birlik ve bütünlük içinde düşünebilme becerisi.

Vahdet, melek (cin), şeytan insan ve tabiat gibi

Kur'an'da geçen her kavram, kişisel inşamız için çok önemlidir. Yerinden edilen, içeriği boşaltılan her kavram, mantık hatalarına sebebiyet vereceği için düşünce dünyamızı olumsuz etkiler. Kur'an kendi kendini açan bir kitaptır. Biz kendimizi Kur'an'a açarsak, Kur'an'da bize açılır. Böylece hayatımızı Kur'an'la inşa etmeye başlarız. Bu sayede ancak bilgi ve refah toplumu oluruz. Düşüncenin temellerini vahiy ile inşa ettiğimizde ancak isabetli kararlar verebilir. Hakla batılı,

iyiyle kötüyü birbirinden net bir şekilde ayırt edebiliriz.

ELİF! LÂM! RÂ! Bu öyle bir kitaptır ki âyetleri hem muhkem kılınmış hem de doğru kararlar veren ve her şeyin iç yüzünü bilen Allah tarafından açıklanmıştır. (Hûd 11/2)

Böyle olması, Allah'tan başkasına kul olmayasınız diyedir.⁵² Ben de o kitapla sizi uyaran ve müjdeleyen kişiyim. (Hûd 11/3)

ELİF! LÂM! MÎM! (Bakara 2/1)

İşte o Kitap budur; içinde şüpheye yer yoktur. Mütakâiler için rehberdir. (Bakara 2/2)

Allah'a içten inanan, namazı düzgün ve sürekli kılan ve verdiğimiz rızıkları yerli yerince harcayan, (Bakara 2/3)

Sana indirilene de senden önce indirilenlere de inanıp güvenen ve ahirete inançları kesin olanlar. (Bakara 2/4)

İşte onlar, Rablerinin (Sahiplerinin) doğru yolunda olanlardır. Umduklarına kavuşacak olanlar da onlardır. (Bakara 2/5)

52 Bu iki ayetten anlaşılacağı üzere Allah'ın ayetlerini ancak Allah açıklayabilir. Bu açıklamaya sadece Kitaptan ulaşılabilir. Allah'ın yazılı ayetleri ile ilgili olarak kendisi tarafından yapılan açıklamalar o muhkem ayetin müteşabihleridir. (Âl-i İmrân 3/7, Fussilet 41/3). Başka kaynaklarda açıklama aradığımız takdirde, Allah'tan başkasına kulluk edeceğimiz ikazı, her müminin çok dikkat etmesi gereken şirk günahını oluşturur.

